

PROBLEMEN MET EEN TESTAMENT (2)

De Universitaire studie

In haar testament (geciteerd in de vorige aflevering) wenste de Vrijvrouwe van Renswoude de jongens aan te zetten tot studie in de Mathesis, tekenen, schilderen, beeldhouwkunst, waterstaatkundige vakken of „dergelijke libre konsten“. Uit het woord „dergelijke“ blijkt dat de Vrijvrouwe de bij name genoemde vakken tot de vrije kunsten rekende en dat de regenten de bevoegdheid kregen jongens te laten studeren in aanverwante vakken. Het reglement van 1756 gaf regenten de gelegenheid een aantal van dergelijke vakken op te sommen.

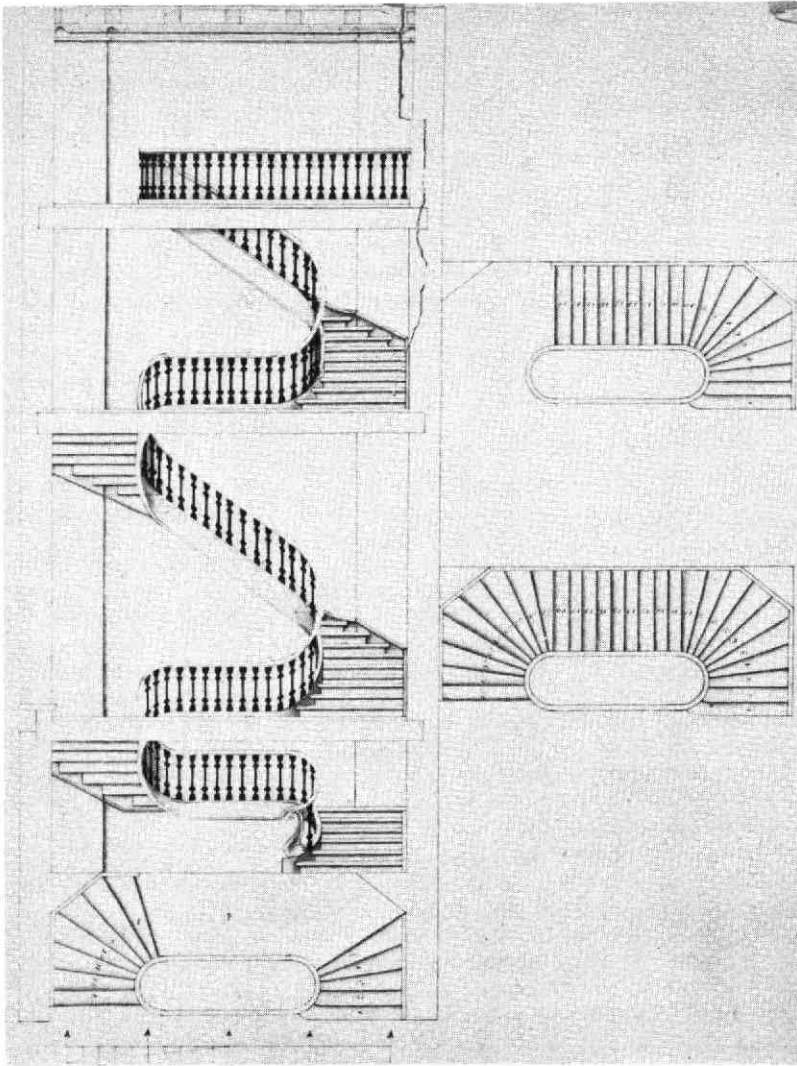
Art. 16: „Werdende door de vrije kunsten, waar toe dezelve zullen mogen werden geschikt verstaan, het schilderen, beeld- en steenhouwen, het scheepstimmeren, het maken van Molens, Sluizen en Dijkagien, de Architectuur zoo Civiël als militair, de navigatie en stuurmanskonst, het maken van mechanische en astronomische Instrumenten en orlogien, de chirurgie, en zodanige andere, als de Heeren Regenten van de Godshuizen met de Heeren Executeurs in het vervolg zullen oordelen daar mede toe te behooren, zijnde het timmeren, metzelen of dergelijke handwerken voor zo verre de kennisse van dien tot de architectuur of andere van de bovenstaande vrije kunsten absolut gerequireert word, daar onder mede begrepen“.

Op het eerste gezicht lijken daar mogelijkheden tot verdergaande uitbreiding in te zitten, maar die vrijheid wordt danig ingeperkt doordat regenten alleen die vakken tot het toegestane pakket mogen rekenen, die absoluut nodig zijn voor de studie van de reeds opgesomde: een soort hulpvakken dus. Behalve uit het reglement kunnen we de vakken ook leren kennen uit de praktijk. Ik telde de eerste honderd élèves (1761-1851) en kwam tot de volgende uitkomst: Chirurgijns staan met 19 man aan de kop, gevolgd door 16 man die hun technische opleiding gebruikten als militairen bij land- en zeemacht, 14 jongens kwamen in allerlei functies bij de waterstaat (drie van hen als molenmaker), 6 werden klokkemaker, 5 instrumentmaker. Ook de kunstvakken uit het testament zijn vertegenwoordigd: 5 kunstschilders, 2 beeldhouwers, 5 graveurs en 1 tekenleraar. Allerlei combinaties gaven aanleiding tot afwisselende carrières: zo leerde er een voor metselaar, maar die werd later eerst boekhouder en ver-

volgens onderwijzer in mathesis en geografie. Ook een wijnroeier (er waren er drie bij de eerste honderd) eindigde als leraar in de mathesis. Vergeten we tenslotte de twee piano- of orgelmakers niet; één hunner, J. van Lodesteijn, studeerde in Parijs en vervaardigde onder meer de tafelpiano die nog eigendom is van de fundatie.

Dit moge een indruk geven van wat de 18de eeuw onder Libre konsten verstond, kunst en technische vakken, laat ons zeggen op het niveau van de M.T.S. We mogen gerust stellen dat hiermee dankzij de Vrijvrouwe een aantal wezen uit het Stadsambachtskinderhuis zich een behoorlijke, soms zelfs zeer goede, maatschappelijke positie heeft weten te verwerven. Ongeveer een eeuw lang heeft de toepassing van het reglement op dit punt dan ook geen problemen opgevoerd. Maar na het midden van de vorige eeuw blijken er élèves te zijn met aspiraties voor andere vormen van voortgezet onderwijs, zelfs voor het hoger onderwijs. Maar was het volgen van universitaire studies wel toegestaan?

Deze vraag werd enerzijds principieel ontkennend beantwoord, maar anderzijds en via de praktijk toch ook positief, althans in die zin dat precedenten geschapen werden die het principe op den duur ondermijnden. Het principe was op zich zelf erg duidelijk: de Vrijvrouwe sprak in haar testament niet van enige universitaire studie, de oudste regenten in hun eerste interpretatie van het testament evenmin. Geen wonder trouwens, het zal bij geen achttiende-eeuwer ook maar opgekomen zijn dat wezen, die op kosten van stichtingen werden onderhouden, ooit naar een universiteit zouden kunnen gaan. En toch ging de poort van de academie omstreeks 1840 voor de élèves open. Sindsdien immers werd de studie in de medicijnen toegestaan. Kennelijk heeft men gemeend dat de van ouds gepropageerde studie voor chirurgijn de studie in de medicijnen impliceerde. Men ging voorbij aan het feit dat in 1756 een chirurgijn echt wel wat anders was dan een doctor medicinae. Hoe dat zij, sinds 1840 zijn er universitaire studenten in de fundaties. Een hele doorbraak, zal men zeggen, maar zo beschouwden regenten zelf hun beslissing allerminst. Zij stelden overigens wel het probleem in zijn algemeenheid aan de orde, zo ruim waren ze wel. De Generale bijeenkomsten van 1861, 1864 en 1867 kwamen echter tot de slotsom dat testament en reglement de jongens geen toegang tot andere studies konden bieden dan de medische. Delft nam in 1867 overigens

een geheel eigen standpunt in en dat was geen wonder. De stad bezat een Polytechnische School, waar op hoog maar nog geen universitair niveau, juist allerlei vakken werden onderwezen die precies pasten in het testament. De Delftse regenten meenden dan ook dat de vakken van hun opleidingsinstituut gelijk te stellen waren met de libre kunsten. De andere fundaties brachten daar niet veel tegenin, temeer omdat de Polytechnische School (nog) geen universiteit of hogeschool was en het principe dus overeind kon blijven.

Sindsdien bleef de vraag wat rusten, tot hij in 1889 weer aan de orde kwam en weer met een negatief resultaat. Maar plotseling, op de volgende Generale bijeenkomst, 1893, kwam de Utrechtse fundatie in alle progressiviteit met een interpretatie van de term libre kunsten die hele vergezichten opende. „Libre kunsten”, zegt Utrecht, moet worden uitgelegd als „Kun-

sten en Wetenschappen”. We kunnen gerust stellen dat dit alleen maar in die zin „in de geest van de Vrijvrouwe” was, dat zij wellicht de universitaire studie had genoemd als zij in de 19de eeuw had geleefd. De Utrechtse regenten hadden natuurlijk gelijk als zij stelden dat met de term libre kunsten in de 19de eeuw niet meer kon worden gewerkt; hij was volstrekt achterhaald en buiten gebruik geraakt. Maar de betekenis die zij eraan gaven was in elk geval niet overeenkomstig de 18de-eeuwse inhoud. De zeven vrije kunsten, de artes liberales, stamden uit het middeleeuws onderwijsstelsel. Tezamen hadden deze kunsten de basisfaculteit gevormd waarbovenop studies in theologie, rechten en medicijnen, als hogere faculteiten waren gebouwd. Tot de zeven behoorden taalkundige vakken, filosofische (vooral) en een aantal B-vakken, arithmetica, geometria, musica, astronomia, die eeuwen laten zouden worden verenigd in de faculteit

van Wiskunde en Natuurwetenschappen. De andere vakken van de zeven werden de kern van de eveneens veel later opgerichte faculteiten van Letteren en Wijsbegeerte.

De libre konsten waren door de Utrechtse interpretatie ver verwijderd geraakt van hun achttiende-eeuwse en zelfs zeventiende-eeuwse context en teruggekeerd tot hun oorspronkelijke betekenis. Door deze uitlegging, zou men zeggen, was de weg geopend voor de studie in de Letteren en Wijsbegeerte in die in de Wis- en Natuurkunde. In de laatstgenoemde vakken was, dankzij Delft, de weg al vrij; Letteren was dus nieuw. Merkwaardig was dat in de Utrechtse opvatting de studie in de Rechten ook mogelijk werd. Theologie, met de Rechten toch ook een van de middeleeuwse bovenfaculteiten, bleef, om niet na te speuren redenen, buiten beschouwing. Overigens werd van deze verruiming van het vakkenpakket nauwelijks gebruik gemaakt. Sinds 1893 en tot 1927 noteer ik *élèves* studierend voor civiel ingenieur in Delft, voor arts, apotheker, chemicus, tandarts. Geen studies dus die eigenlijk al niet waren toegestaan.

Toch was het besluit van 1893 niet zonder effect, want de consequentie dwong regenten in 1927, toen een *élève* theologie wenste te studeren, de lijn door te trekken en toestemming te verlenen. Daarmee was de laatste stap gezet, zo leek het althans. Utrechtse regenten gingen, tot niet geringe verbazing der andere fundaties, op 15 oktober 1969 toch nog weer een stapje verder door een beurs te verlenen aan een RK-priesterstudent. „Geheel in de geest van de Vrijvrouwe“, zo zelfs dat er, naar ik mij tamelijk zeker herinner, slechts betrekkelijk kort over is gepraat. Het derde probleem was definitief de wereld uit en op dit moment geeft de fundatie beurzen aan allen die enige vorm van voortgezet of hoger onderwijs genieten, mits woonachtig in stad of provincie of aldaar onderwijs volgend. Aan allen, óók aan meisjes.

De meisjes

Een heel probleem! Van jongens uit het testament kun je moeilijk meisjes maken. Sinds de schepping van Eva is dat niet meer voorgekomen. Bij dit punt werd het duidelijk hoezeer de personen en de achtergronden van de regenten hun rol hebben gespeeld. In een en hetzelfde regentencollege kon een wisseling van personen gemakkelijk tot verandering van mening aanleiding geven. Het pleit voor de drie colleges dat zij al vrij vroeg begonnen zijn aan discussies over het vraagstuk, en wel op de Generale bijeenkomst van 1889. Tijdens die bijeenkomst was Delft het meest vooruitstrevend, het was vóór opname van meisjes, omdat dit in de geest van de Vrijvrouwe zou zijn geweest. Delft had daarin ongetwijfeld gelijk, zou de historicus van nu zeggen. Maar omdat Den Haag ertegen was en Utrecht zich - het tegendeel blijkt niet uit het verslag - op de vlakte hield, werd de knoop niet doorgemaakt en - regenten hadden de tijd - het punt aangehouden tot de volgende keer. Vier jaar later bleef Delft nog steeds vóór, Den Haag verklaarde zich

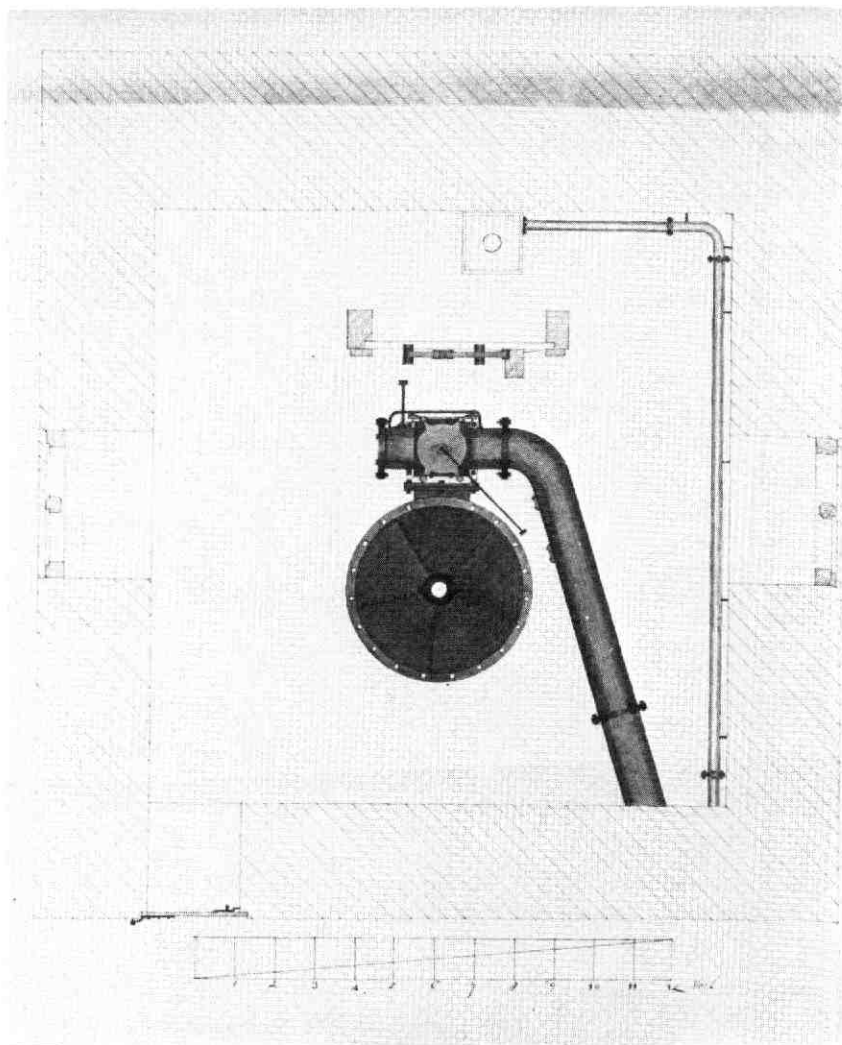
er fel tegen en Utrecht was verdeeld. Het resultaat laat zich raden, uitstel. Pas in 1913 kwam men er weer op terug. Het punt in kwestie kwam toen kort in discussie maar de meningen liepen nog steeds niet parallel en de drie fundaties waren er zo op gesteld dat in deze principiële zaak één lijn getrokken zou worden, dat de bespreking wederom tot niets leidde. In 1917 waagde men weer een poging; ditmaal blijkt uit het verslag de mening van Delft niet, maar de anderen waren er nu voor en desondanks werden geen besluiten genomen. Dat moest nog twee jaar wachten. In 1919 waren, na discussies die intussen dertig jaar hadden geduurd, allen vóór de opname van meisjes. Toch had Utrecht voor zichzelf uit de besprekingen van 1917 al een conclusie getrokken; het meende toen bevoegd te zijn subsidie te verlenen voor de studie van een meisje, de in de vorige aflevering genoemde „Mejuffrouw S“.

Het is niet vast te stellen in hoeverre bij de besluitvorming in deze jaren de ontwikkelingen in onze binnenlandse politiek, de doorbreking van het exclusieve mannenkiesrecht bijvoorbeeld, een rol hebben gespeeld. Het lijkt mij dat er ook binnen de fundaties, zeker in Utrecht, een factor meespeelde, namelijk de huisvesting van de *élèves*. Juist in de jaren rond de eerste wereldoorlog werd over de huisvesting gepraat; er waren uitwonende *élèves*, wegens studieredenen en de bezetting van het Utrechtse fundatiegebouw was zeer gering. Omstreeks deze tijd werd dan ook het besluit genomen een einde te maken aan het inwonen van *élèves*. Ik durf te veronderstellen dat deze ontwikkeling de opname van meisjes gemakkelijker heeft gemaakt; als alle *élèves* uitwonend zouden zijn, vermeed men het levensgrote probleem van de gemengde huisvesting.

Hiermee zou mijn verhaal ten einde kunnen zijn, ware het niet dat zich een voor de moderne toeschouwer komische ontwikkeling heeft voorgedaan: het besluit van 1919 blijkt niets te hebben betekend. Regenten hebben zich toen bepaald niet op de borst geslagen wegens hun trots op de grote stap vooruit, integendeel, ze zaten er danig mee in de maag... in feite moest alles weer opnieuw beginnen.

In april 1925 waren de Utrechtse regenten in hun maandelijks vergadering bijeen. Zij moesten constateren dat er toen te weinig „verstandige“ jongens aanwezig waren en dat er geld overbleef. Dus dan maar eens uitkijken of er soms ook vrouwelijke gegadigden zouden zijn? Neen, ons reglement laat dat in het geheel niet toe en zo'n geheiligd document mogen we niet zo maar overtreden. Men voegde derhalve de overgebleven rente toe aan het kapitaal! Van alle progressiviteit van 1919 was niets meer over en het gemeenschappelijke besluit van dat jaar was vergeten of verdrongen. Kort daarna zijn regenten op geheel onverwachte wijze over de drempel geduwd en wel door een in goeden doen verkerend „oudkind“ van het Stadsambacht Kinderhuis, de heer Kasteleijn, die samen met zijn vrouw een fonds stichtte, het Kasteleijn-Beijerinckfonds, bestemd voor verdere stu-

Technische tekening van J. Maurer, élève van 1790 tot 1799, later „opzichter van een stoommachine“ en molenmaker.

die van kinderen van beiderlei kunne. Het beheer van het Fonds werd door hen opgedragen aan de regenten van de Utrechtse fundatie. Deze geste heeft in het regentencollege de impasse doorbroken en sinds 1931 was het meisjesprobleem in Utrecht in beginsel opgelost. Het vermogen van de fundatie zelf werd aangewend voor jongens, eventuele meisjes konden worden opgenomen in het K.-B.fonds, en zo hoefde men niet verder te strijden over het principe.

Zo niet bij de andere fundaties, waar de letter van de wet bleef strijden met de vermeende geest. Een Generale bijeenkomst van 1952 kwam er weer niet uit en weer werd een beslissing uitgesteld. 1919 bleek inderdaad geheel vergeten. Laten we hierbij niet voorbij zien aan het onloochenbare feit dat regenten niet meer tegen vrouwenstudie waren, dat zij in meerderheid niets liever wilden dan meisjes in de gelegenheid stellen verder te studeren, maar dat de meerderheid van de colleges toch op het standpunt stond dat om

zuiver formeel-juridische redenen de mogelijkheid daartoe ontbrak. Wat er daarna precies is gebeurd onttrekt zich helaas aan de waarneming. Er is een kans dat de telefonisch contact heeft plaatsgevonden, brieven zijn er niet. Overigens kan niemand van de thans nog in functie zijnden zich van zaak meer iets herinneren, zodat het ook mogelijk is dat er geen enkel contact is geweest. Een feit is dat in de eerste statuten, die van 1959, gelijkloidend voor de drie fundaties, het meisjesprobleem blijkt te zijn opgelost. Wat was het geval? In art. 3 van die statuten, dat ik al eerder noemde, werd het doel der fundaties omschreven en men heeft dat gedaan met behulp van de bewoordingen van het testament. Zoals ik schreef was dit een noodmaatregel; zo spoedig mogelijk zouden de fundaties gaan werken aan een wijziging, waarin de doelstelling opnieuw geformuleerd zou worden, meer aangepast aan de eisen van de tijd.

In 1959 luidde art. 3:

„Ingevolge de bewoordingen van het testament” (en nu vergelijkte men de door mij eerder geciteerde tekst!) moet het inkomen. . . „worden geëmployeerd om, naar het voorschreven inkomen zal toedragen, enige van de verstandigste, schranderste en bekwaamste jongelieden, niet jonger dan vijftien jaren maar wel daarboven, in het Stadsambachtskinderhuis. . . te Utrecht af te zonderen en aan te zetten, hetzij in de Mathesis, . . .” etc etc.

Onder het mom van een letterlijk citaat uit het testament was de doelstelling omschreven, maar een listing, die historisch niet meer te achterhalen is, wijzigde het woord jongens in het woord jongelieden, terwijl hij het deed voorkomen of dit in het testament zo was gesteld. Juridisch lijkt mij dit een wat bedenkelijke vondst, maar voor de regenten was het wel een uitkomst! Deze statuten vervingen vanaf 1959 het testament en de jongens waren hun monopolie kwijt. Eventuele bezwaarden onder de regenten, die zich jarenlang op de letter van het testament hadden beroepen, waren nu hun enige argument kwijt en met een goed geweten konden nu ook meisjes in hun verdere studie worden geholpen. Dankzij een foeffe, maar de geest van de Vrijvrouw zal dat de euveldader graag vergeven hebben.

Daarmee was dus het vierde probleem opgelost. Toch heeft zich sindsdien, dus in het meest recente verleden, in Utrecht op dit punt nog iets nieuws voorgedaan. Omstreeks 1960 ontving deze fundatie een niet onbelangrijk legaat, een kapitaal waarvan de inkomsten die van de eigenlijke fundatie en die van het Kasteleijn-Beijerincfonds ver overtreffen. Deze dankbaar aanvaarde erfenis had echter een beperkende bepaling: er mogen slechts studies van jongens mee worden gefinancierd, zo wilde het de erflater-vrijgezel. In zekere zin keerde daarmee voor de Utrechtse fundatie het probleem weer terug. Het vermogen van de fundatie zelf, het oorspronkelijke vermogen dus, steekt voor het allergrootste deel in het huis. Wel heeft de fundatie maatregelen genomen die ertoe leiden dat de hoge onderhoudskosten voor dit historisch erfgoed zoveel mogelijk worden goedgemaakt door inkomsten die door het huis verkregen kunnen worden, toch is het zo dat van het oorspronkelijk vermogen maar een klein deel rentedragend is. Uit het eigenlijke fundatie-kapitaal komt dus jaarlijks maar weinig ter beschikking van onze bursalen. Daarnaast is er het K.-B.-fonds. Deze beide fondsen accepteren de vrouwenstudie. Het grootste fonds waarover de fundatie beschikt kent echter de genoemde beperkende bepaling. Het kost de secretaris-rentmeester jaarlijks de nodige hoofdbrekens de lasten zo te verdelen dat aan alle aanvragen kan worden voldaan op zodanige wijze dat op het jongste fonds uitsluitend de studiekosten voor manlijke bursalen komen te rusten. Dat wordt moeilijk, want regenten hebben geconstateerd dat de laat-

ste jaren juist door meisjes een groter beroep op de fundatie wordt gedaan dan door jongens. Gelukkig weer een probleem.

Zo werk* op grond van een testament uit 1749 een Utrechtse stichting in 1978. Zij geeft aanvullende studiebeurzen aan 15 tot 20 élèves per jaar en vervult daarmee - op bescheiden schaal - nog haar oorspronkelijke functie, zij het op aangepaste wijze. Dat die functie nog bestaat, is misschien wel het merkwaardigst. Wat in 1749 nodig was, is dat in 1978, ondanks alle vele en goede voorzieningen van overheidswege, nog steeds. En dus kan Grootjesdag, 26 april, de sterfdag van Maria Duyst van Voorhout, nog altijd in gepaste eerbied worden gevierd. Zij zal nooit hebben kunnen dromen dat haar te beurt zou vallen wat slechts heiligen is voorbehouden: nog na eeuwen feestelijk te worden herdacht op haar sterfdag. Een merkwaardige vrouw!

F. W. N. Hugenholtz

Rectificatie

De Vrijvrouw van Renswoude is niet, zoals op pag. 26 stond, geboren in 1622, maar in 1662.

Map tekeningen Kromme Rijn en Langbroekerwetering

De tekenaar Chris Schut uit Utrecht heeft in opdracht van het Provinciaal Comité Utrecht Monumentenjaar 1975 een derde serie tekeningen van monumenten, stads- en dorpsgezichten gemaakt.

Het gaat hier om twintig tekeningen, die betrekking hebben op het gebied van Kromme Rijn en Langbroekerwetering.

Na het grote succes van de twee voorgaande mappen, waarvan inmiddels herdrukken zijn verschenen, is besloten deze derde map uit te brengen.

Chris Schut heeft tekeningen gemaakt in Bunnik, Werkhoven, Cothen, Houten, Tull en 't Waal, Schalkwijk, Langbroek en Wijk bij Duurstede. De twintig tekeningen zijn vakkundig gereproduceerd en in een fraaie map gestoken, waarop een oude kaart van het betreffende gebied is afgedrukt. De map kost f 11,- en is verkrijgbaar op de gemeentesecretarieën van Bunnik, Cothen, Houten, Langbroek en Wijk bij Duurstede en bij het secretariaat van het Provinciaal Comité Utrecht Monumentenjaar 1975, Kromme Nieuwe Gracht 49 te Utrecht (kamer 11).

De map wordt ook per post toegezonden na overmaking van f 13,50 (f 11,- + verzendkosten) op girorekening 75651 van de Crediet- en Effectenbank n.v. te Utrecht, onder vermelding van: „M” 75, tekeningen Kr. Rijngebied”.

Bij voldoende belangstelling voor deze derde map zal er zeker een vierde komen!